

AZ IDEGEN NYELVI BESZÉDTERVEZÉS STRATÉGIÁI

Markó Alexandra

Bevezetés

Færch és Kasper (1983) definíciója szerint a **kommunikációs stratégiák** az egyén számára jelentkező problémák megoldására irányuló, részben tudatos tervek egy bizonyos kommunikációs cél elérése érdekében. A kommunikációs stratégiák két fő típusát különíti el a szakirodalom (pl. Færch–Kasper 1983; Tarone 1983) annak alapján, hogy milyen módon viselkedhetnek a nyelvtanulók, amikor kommunikációs problémákkal szembesülnek. Vagy a) az elkerülést választják a probléma kiküszöbölésére, azaz megváltoztatják a kommunikációs célt – ezt nevezük **kerülő** vagy **redukációs stratégiának**; vagy b) a végrehajtást választják, úgy birkózva meg a feladattal, hogy alternatív tervet dolgoznak ki – ilyenkor **végrehajtó** vagy **parafrazeáló stratégiáról** van szó. A stratégiaválasztás természetesen függ a megoldandó probléma jellegétől, a nyelvtudás mértékétől, a nyelvhasználó egyéniségétől stb.

Færch és Kasper (1983) szerint a tervezési fázisban a nyelvhasználó kiválasztja azokat a szabályokat és elemeket, amelyeket a legmegfelelőbbnek tart annak a tervnek a megalapozásához, amelynek végrehajtása elvezet az eredeti célt megvalósító verbális viselkedéshez. (Az anyanyelvi kommunikációban a tervezési folyamatok általában tudattalanok és nagymértékben automatikusak, például ez is magyarázhatja az anyanyelvi transzfert a nem kielégítően automatizált idegen nyelvű beszédben.) A tervezési folyamat végeredménye a végrehajtási fázist ellenőrző terv. A végrehajtási fázis neurológiai és fiziológiai folyamatokból áll, a kommunikációs stratégiák szempontjából azonban ezek csak akkor válnak fontossá, ha az egyén a terv végrehajtásában problémát érzékel.

Raupach (1983) szerint a stratégiák vizsgálatának a középponti kérdése az, hogy a tanuló mit érez problémának a diskurzus tervezése közben. Ezért a kommunikációs stratégiák nyelvtanulói produkciókban történő elemzésének legalább két célja van: meghatározni a tanuló számára ne-

hézsséget jelentő műveleteket, valamint leírni azokat a stratégiákat, amelyeket ezek megoldására választ. A tanuló tervezési problémáinak meghatározásakor az elemző súlyos módszertani nehézségekbe ütközik. Mivel a tervezési problémákat nem lehet közvetlenül vizsgálni, mindenké előtt azok a mutatók vizsgálhatók, amelyek a tanuló problémamegoldási kísérleteit tükrözik. Magától értetődik, hogy a döntési folyamatoknak csak egy kis hányada mutatkozik meg a szövegadatokban úgy, hogy adekvát interpretációt tegyen lehetővé. A legtöbb esetben azonban az elemző kénytelen a hezitációs jelenségekre és a bizonytalanság más, implicit jeleire támaszkodni.

„Mivel a valamilyen szinten történő tervezés [...] jelentős kognitív terhelést jelent azáltal, hogy például sok alternatíva áll rendelkezésre, vagy a személy számára nem ismerős a tervezési műveletek pillanatnyi sorrendje, a beszéd folyamatban szünetek fognak megjelenni” (Butterworth 1989, 253). A mondat határokra megjelenő szünetek például időt adhatnak a beszélőnek a következő mondat megtervezésére, így a tervezés és a szünet mennyisége összefügg egymással. A szöveg tartalmának előzetes megtervezése következtében lecsökken a menet közbeni tervezési igény, s ezáltal a beszéd közbeni szünetek aránya.

Dechert (1983) szerint a köztes nyelvi kommunikációt korábban úgy tekintették, mint olyan izolált jelenséget, amely különösen a téves viselkedés fogalmához kapcsolódik. Természetesen használatosak például redukciós stratégiák a köztes nyelvi kommunikációban, de bizonyosan jelen vannak az anyanyelvi beszédprodukciónban is. Így pszicholingvisztikai nézőpontból csak egy nyelvi tervezési rendszer létezik, amelybe bepillantást nyerhetünk azáltal, hogy megvizsgáljuk a különböző (anya- és idegen) nyelvi beszédprodukción. A cél redukált (lehet) ahhoz viszonyítva, amelyet egy hasonló kommunikációs szituációban, de az anyanyelven alkalmazna a nyelvhasználó.

A lehetséges startégiámarkereknek az anyanyelvben tapasztalható megoszlása is markánsan eltérhet az idegen nyelvi performanciában megjelenőtől. Ez azt jelezheti, hogy egy nyelv anyanyelvi beszélői másképpen tervezik a diskurzust, mint akik tanulják ugyanezt a nyelvet. Nemcsak a megoszlás, hanem néhány hezitációs jelenség és kommunikációs stratégia természete is különbözik az anyanyelvi és az idegen nyelvi performanciában (vö. Raupach 1983).

Az idegen nyelvi beszéd tervezésének jellemzőit mindezek miatt az anyanyelvi beszédtervezéssel való összehasonlításban kívántuk megvizsgálni, ehhez terveztünk kísérletet: (kvázi)azonos szöveget rögzítettünk anyanyelven és idegen nyelven. Az volt a hipotézisünk, hogy az anyanyelvi és az idegen nyelvi beszédtervezés folyamatai nagymértékben eltérnek egymástól. Ennek bizonyítékeként arra számítottunk, hogy az idegen nyelvű szöveg tartalmában (elsősorban a kerülő stratégiák használata miatt) redukált, a valódi beszéidő pedig rövidebb lesz, a tervezés időigényessége és bizonytalansága miatt több és hosszabb szünet tarkítja, és a tempója is lassabb lesz, mint az anyanyelvű szövegé.

Anyag és módszer

A felvételeket egy amerikai egyesült államokbeli születésű angol anyanyelvű és egy magyarországi magyar anyanyelvű beszélővel készítettük el. Az angol beszélő 28 éves nő, a kísérlet idején két éve tanult magyarul, célnyelvi környezetben; a magyar a harmadik idegen nyelve (előtte spanyolul és franciául tanult). A magyar kísérleti személy 20 éves nő, az angol első idegen nyelve volt, és kb. 8 évig tanulta. A középiskola befejezése óta franciául tanul, saját megítélése szerint a franciatudása jobb az angoltudásánál.

A beszédprodukciók összevethetősége érdekében olyan műfajú szöveg elmondására kértük a kísérleti személyeket – magyarul és angolul –, amely megfelel az alábbi követelményeknek:

– Mindkét kultúrában közismert, de nem szigorúan kötött formájú (nem „kívülről” mondható), így nagyjából tisztában lehetünk az eredetileg tervezett kommunikációs céloktól való eltérésekkel (szemben a saját gondolatok közlésével, amelyeknél az esetek többségében nem tárhatók fel az eredeti kommunikációs célok).

– Elmondatható más személyekkel is, így lehetővé válik a (különböző nyelvű) egyéni produkciók összevetése.

– Narratív jellegű, így a leggyakoribb monologikus kommunikációs forma vizsgálatát teszi lehetővé.

Mindezek alapján egy jól ismert, és már folklorizálódott Grimm-mesét választottunk ki, a *Piroska és a farkast*, amelynek szerkezete lehetővé teszi az összehasonlítást (mivel a történet bizonyos mozzanatai kötelezőnek tekinthetők). Mivel azonban az idegennyelv-oktatásban a mesemond-

dás nem játszik középponti szerepet, és maga az adott szöveg sem kizárólag a nyelvtanulók valószínűsíthetően elsajátított szókincséből építkezik, félő volt, hogy a beszédtervezés erőteljesen eltolódik a mentális lexikonban való keresés irányában, és így többé-kevésbé összefüggő szövegprodukciónak helyett elemezhetetlen, (néma és kitöltött) szünetekkel erősen tarkított, esetleg a felvételnél jelenlévők segítségét is igénybe vevő, így csak részben önálló produkciót kapunk. A beszéd aktuális tervezése közbeni segítségkérésért azért is kívántuk kirekeszteni a lehetőségek közül, mert – saját idegen nyelvi kommunikációs tapasztalatainkból tudjuk – ilyenkor gyakran előfordul, hogy a kommunikációs partner nem éppen azt a szót vagy szerkezetet adja meg segítségképpen, amelyre a beszélőnek szüksége van. Így vagy újabb segítségkérésre van szükség, vagy a beszélő alkalmazkodik a partnerhez, és megváltoztatja az eredeti közlési szándékát. A dialógusszituáció elkerülését azért is fontosnak tartottuk, hogy olyan tipikus parafrázisstratégiák ne jelenjenek meg a közlésben, amelyek egyrészt a beszédpartner reagálását válthatják ki (és ezáltal esetleg módosítják a tervezési folyamatokat), másrészt nem rögzíthetők a hangfelvételen (pl. gesztusok, arcjáték). Ennek kiküszöbölésére azt a megoldást választottuk, hogy megkértük a kísérleti személyeket, tervezék meg előre a történet idegen (magyar, illetve angol) nyelvű elmondását, és ha bármilyen hiányt érzelnek a kompetenciájukban, a felvétel készítője megadja a szükséges információt. Jegyzetelhettek, és jegyzeteiket felhasználhatták a szöveg elmondásakor. (Annak érdekében, hogy a magyar beszélő számára valamelyest imitáljuk az angol beszélőnél fennállt idegen nyelvi környezetet, a mese elmondása előtt angolul kellett válaszolnia néhány kérdésre.) Az idegen nyelvű felvétel elkészültét követően rövid szünet után anyanyelven is elmondattuk a mesét (felkészülés nélkül).

(A szakirodalomban gyakorta alkalmazzák a képsorozatról beszéltetés módszerét – vö. pl. Dechert (1983) –, ezt azonban jelen helyzetben nem tartottuk alkalmazhatónak. Egyrészt azért, mert befolyásolja a redukció mértékét azzal, hogy ha valami megjelenik a képen, annak említését a beszélő valószínűleg nem tartja elkerülhetőnek. Másrészt – különösen az anyanyelvű produkcióban – az elbeszélés díszítését is visszafogja az, ha a beszélő azt gondolja, a képek leírását várják el tőle.)

Az angol beszélő produkcióit diktafonnal vettük fel, a magyar anyanyelvű beszélő produkcióját AVL1900 500 Ω-os irányított dinamikus

mikrofonnal közvetlenül számítógépre rögzítettük. A digitalizálás és az adatolás-címkézés Speech Analyzer v2.4b3.6 programmal készült.

Hogy objektivizálható legyen a különböző nyelvű beszédtervezés közötti eltérés, az elemzéseket konkrét, adatolható minőségi jellemzők alapján végeztük el a következő lépésekben:

1. a két-két szöveg főbb mennyiségi és tartalmi különbségeinek megállapítása;
2. a szövegek időszerkezetének feltárása;
3. a beszédszakaszok és a szünetek tipizálása;
4. a beszédtervezési folyamatokra utaló egyéb jelenségek (pl. megakadások) számbavétele.

Eredmények

A főbb **tartalmi** mennyiségi különbségek megállapításához az egyes beszélők anyanyelvi és idegen nyelvi szövegének történetmozzanatait feltettük meg egymásnak (beleértve a nem cselekményes részeket is, mint pl. Piroska nevének eredete, az erdei környezet leírása), de nem voltunk tekintettel az egyes mozzanatok nyelvi kidolgozottságának fokára. Beigazolódott az a hipotézisünk, hogy az idegen nyelvű szövegek (kb. egyharmaddal-egynegyeddal) kevesebb szerkezeti és jelentésmozzanatot tartalmaznak. Az angol beszélő angol szövegének 35 tartalmi elemével szemben a magyarban csak 24 van; a magyar beszélő magyar szövege 56, az angol szövege 41 mozzanatból áll. Az angol adatközlőnél csak egy olyan eltérés, amely a magyar szövegbeli többlet, a magyarnál 3 különbséget az angol szöveg „javára” tapasztaltunk. Ezek az adatok egyértelműen mutatják a redukciós stratégiák alkalmazását az idegen nyelvű produkciókban.

A szövegek **időszerkezetében** is jelentős eltéréseket találunk (1. táblázat). Az elemzésben a beszédszakaszokat mint két egymást követő szünet közötti beszédrészt határoztuk meg, tekintet nélkül a szupraszegmentális konstruáltság más jegyeire (vö. Németh T. 1996; Varga 1999–2001 és Wacha 1988). Az összes szünetet figyelembe vettük, mivel véleményünk szerint a tervezési stratégiákról bármennyire rövid szünet is árulkodhat.

Az angol beszélő magyar szövege 20%-kal rövidebb az angolnál, ami ugyancsak redukcióra utal. Ezzel szemben a magyar beszélő szövegeinek

az időtartama közötti 30%-os eltérés épp fordított irányú: az idegen nyelvű szöveg hosszabb. Pusztán ez alapján a redukció jelenléte megkérdőjelezhető volna, vegyük észre azonban, hogy a beszédszakaszok összideje szinte azonos a magyar adatközlő két szövegében, vagyis a többletidőtartamot dominánsan szünetek töltik ki. Az ő idegen nyelvű produkciójában előforduló gyakori önkorrekciók és ismétlések okozzák az így is relatíve hosszú tiszta beszédidőt.

1. táblázat: A szövegek időparaméterei

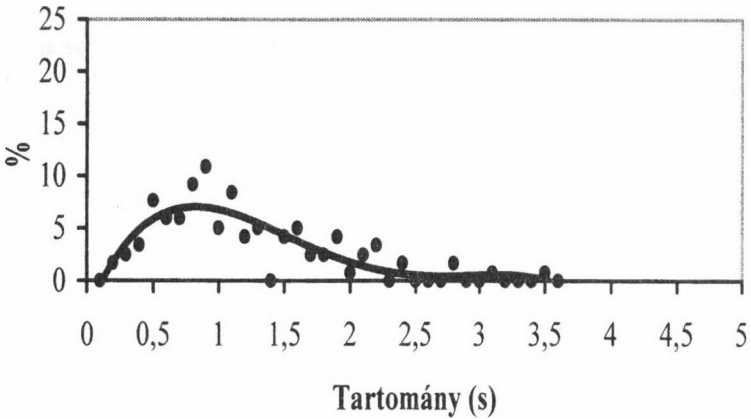
Paraméterek	Angol beszélő		Magyar beszélő	
	Magyar	Angol	Angol	Magyar
Teljes időtartam	189,698 s	239,476 s	571,411 s	410,493 s
A beszédszakaszok összideje	132,904 s	179,827 s	283,726 s	272,500 s
A szünetek összideje	56,794 s	59,649 s	287,685 s	137,993 s
A beszédszakaszok és a szünetek idejének aránya	70%:30%	75%:25%	50%:50%	66%:34%

Mivel a szövegek eléggé hosszúak, és a spontán beszédben az artikuláció tisztasága sem mindig teszi lehetővé a másodpercenként elhangzó hangok számának biztos megállapítását, munkamegoldásként mintavételezés alapján számítottuk ki a hang/s-ban megadott **tempó**átlagokat. A szövegek minden tizedik beszédszakaszának tempóját (a beszédtempónál a követő szünetekkel együtt mérve) számítottuk ki, és ebből átlagoltuk a 2. táblázat eredményeit. A percenkénti szótagszámot természetesen a teljes szövegeken számoltuk. Ahogy vártuk, az idegen nyelvű szövegnek a tempóértékei minden esetben alacsonyabbak az anyanyelvűnél.

2. táblázat: A szövegek tempóadatai

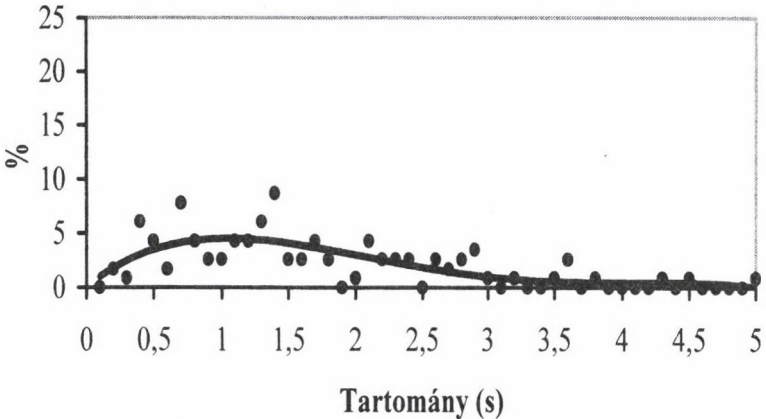
Paraméterek	Angol beszélő		Magyar beszélő	
	Magyar	Angol	Angol	Magyar
Artikulációs tempó (hang/s)	9,24	12,02	9,43	12,05
Beszédtempó (hang/s)	6,71	8,42	4,36	8,19
Beszédtempó (szótag/perc)	162,66	210,50	102,63	203,07

Tipikus jelenség a magyar szövegben, hogy az igevonzat előtt jelenik meg a szünet, aminek valószínűleg a megfelelő szó vagy még inkább grammatikai eset megtalálásának nehézsége az oka.

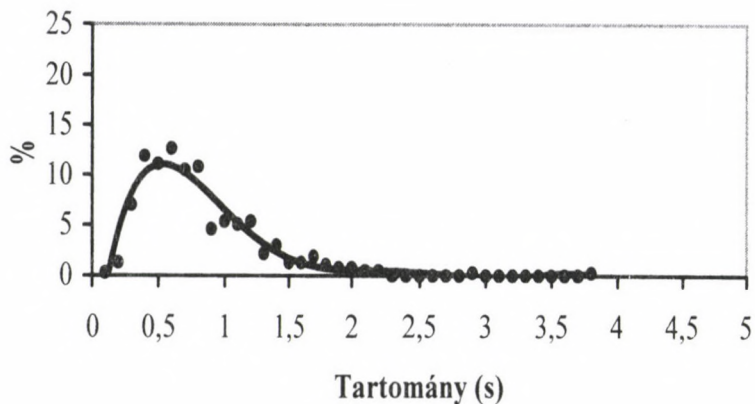
1. ábra

A beszédszakaszok százalékos megoszlása az időtartam függvényében az angol adatközlő magyar szövegében

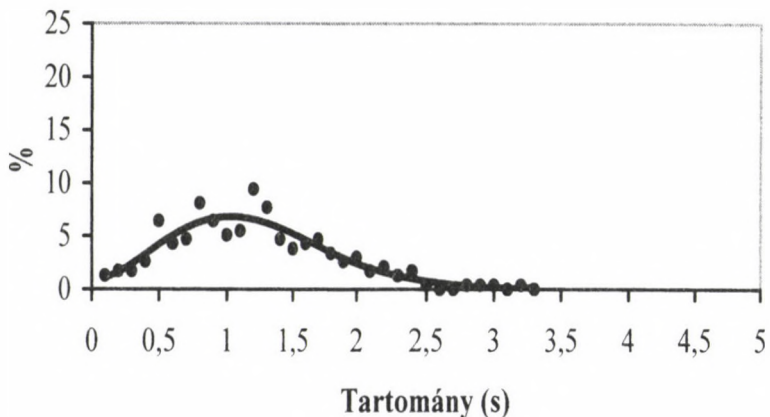
2. ábra

A beszédszakaszok százalékos megoszlása az időtartam függvényében az angol adatközlő angol szövegében

3. ábra

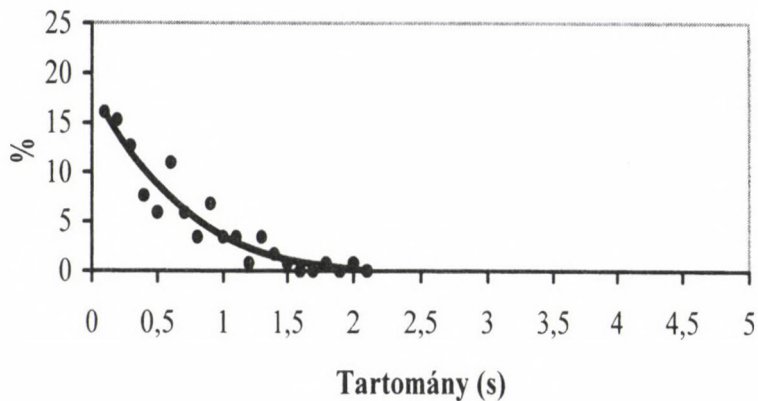
A beszédszakaszok százalékos megoszlása az időtartam függvényében a magyar adatközlő angol szövegében

4. ábra

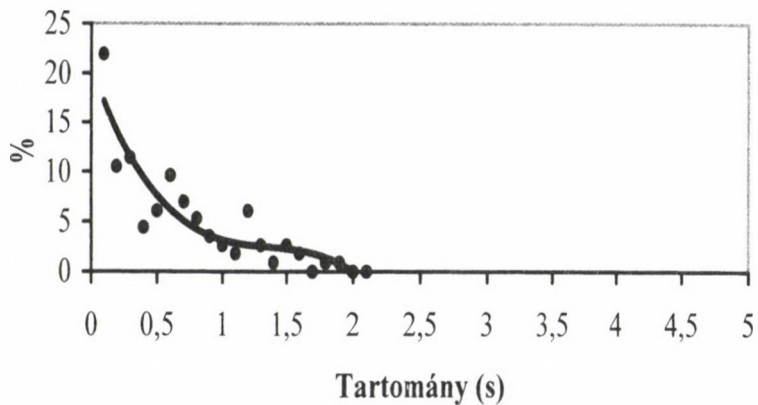
A beszédszakaszok százalékos megoszlása az időtartam függvényében a magyar adatközlő magyar szövegében

A 3. és a 4. ábra a magyar beszélő angol és magyar nyelvű szövegét felépítő beszédszakaszok (100 ms-os léptékű) hossz szerinti százalékos eloszlását mutatja, a pontokra illesztett hatodfokú polinomiális trendvo-

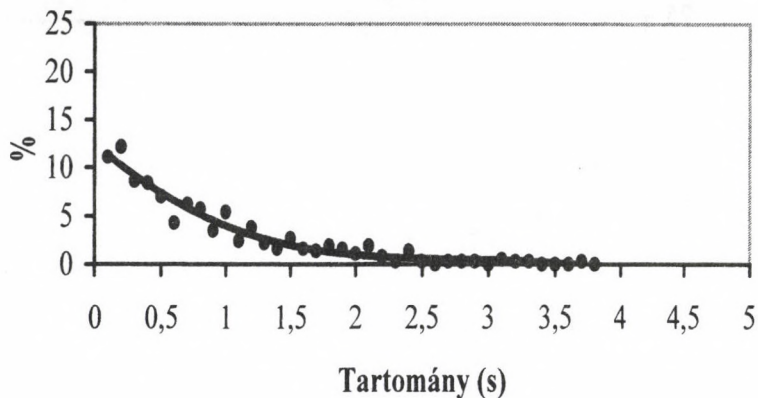
5. ábra

A szünetek százalékos megoszlása az időtartam függvényében az angol adatközlő magyar szövegében

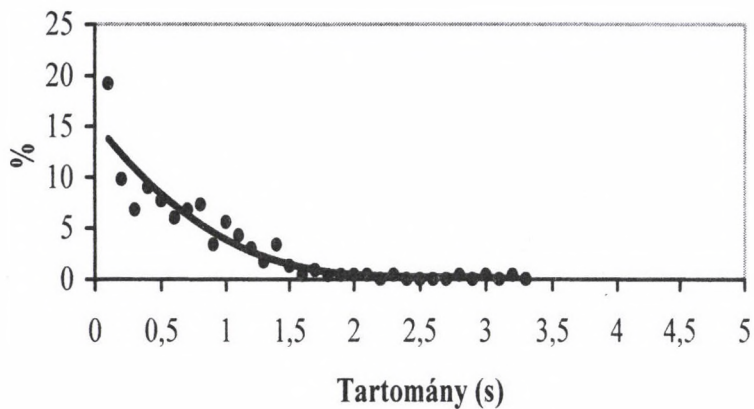
6. ábra

A szünetek százalékos megoszlása az időtartam függvényében az angol adatközlő angol szövegében

7. ábra

A szünetek százalékos megoszlása az időtartam függvényében a magyar adatközlő angol szövegében

8. ábra

A szünetek százalékos megoszlása az időtartam függvényében a magyar adatközlő magyar szövegében

Az angol beszélő angol szövegében az összes szünet 75%-a (86 db) esik mondategységhatárra (Deme 1971), ez az arány a magyar szövegben csak 50% (59 db). A magyar anyanyelvű beszélő angol szövegében 30%-

nyi szünet (111 db) realizálódott mondategységhatáron, a magyar produkcióban ez az érték 59% (138 db). Mindez azt jelzi számunkra, hogy a szünetek tervezettebben valósulnak meg az anyanyelvi produkcióban, mint az idegen nyelvi beszédben.

Az angol adatközlőnél az angol szövegben a 100 ms alatti szünetek 44%-a (25-ből 11) esik mondategységhatárra, a magyar beszélő magyar nyelvű produkciójában ez 20% (45 szünetből 9). Ez az arány az angol beszélő magyar szövegében 26% (19 szünetből 5), a magyar személy angol szövegében pedig csak 5% (41 szünetből 2). Butterworth fentebb idézett megállapításából ennek az eltérésnek az alapján szintén az következik, hogy a mondategységek határán inkább van szükség hosszabb szünetekre az idegen nyelvi, mint az anyanyelvi tervezésben.

Mindkét anyanyelvű szöveg 100 ms alatti szüneteinek kb. egynegyede egyértelműen a követő szótag prominenciáját hivatott elősegíteni, az idegen nyelvű szövegekben nyilvánvalóan ilyen célú rövid szünetet nem találtunk. Ennek az lehet az oka, hogy anyanyelven jobban tudunk koncentrálni az árnyalatok érzékletes kifejezésére, a megfelelő hangsúlyviszonyok kialakítására, míg idegen nyelven a megfelelő szavak és szerkezetek előhívása jobban lefoglalja a figyelmet, és a szupraszegmentális eszközök adekvát használatával sem feltétlenül van tisztában a beszélő.

Kitöltött szünet, vagyis hezitálás az angol beszélő angol szövegében egyetlen egy fordul elő, egy téves kezdést követően. A magyar szövegben – számunkra meglepő módon – egyetlen hangos szünettel sem találkozunk. Ezt esetleg az előre tervezettség indokolhatja, de az angol minta alapján úgy tűnik, a beszélőnek az ismert témáról fogalmazott spontán megnyilatkozásaira nem jellemzők a hezitációk.

Az anyanyelvű szövegre a magyar beszélőnél sem jellemző a kitöltött szünetek felbukkanása, az angol beszédprodukcióban viszont kb. háromnegyed perc ezek összidőtartama; a 369 szünehelyből 105, vagyis közel 30% (legalább részben) kitöltött. A kitöltött szünetek ennél a beszélőnél tehát egyértelműen a tervezési nehézségekre utalnak, hosszúságukat tekintve is, mivel 229 ms és a maximális szünehossz között szóródnak.

Az idegen nyelvű beszédtervezés bizonytalanságát a fenti tartalmi-szerkezeti és temporális jellegzetességek mellett jól mutatják a tervezési zsákutcák és a hangfelvételen megörökíthető nonverbális elemek.

A megakadások közül csak azokat vettük számításba, amelyeket javított a beszélő, mert ezek árulkodnak igazán a Færch és Kasper (1983) által a végrehajtási fázist ellenőrző tervnek nevezett működésről. Ezek az **önkorrekciók** természetesen nem mindig valódi javítások.

Az angol beszélő angol szövegében a produkció eleje és vége felé van két-két korrigált téves kezdés. Ezeknek az elhelyezkedése utalhat arra, hogy a beszélő még nem „melegedett be”, illetve a szöveg végéhez közelítve már lankad a figyelme. Az 5. beszédszakaszban a beszélő az eggyel későbbre tervezett szót kezdi el kimondani, megáll, a következő szakaszban korrigál, majd megismétlődik a hibatípus (az anticipáció): *this little girl's w | name was Re | Little Red Riding-Hood*. A két szövegvégi tévesztés között is igen rövid idő telik el, ezeknél az történt, hogy a keresés az első alkalommal nem a várt eredményt hozta, ezt a beszélő már az artikuláció megindulása után konstataálta, és új keresést tartott szükségesnek, amely végül a megfelelő szót hívta elő. A 99. szakasz végén a 'megette' jelentésű angol ige jelent meg, de a beszélő a 'bekapta' szemantikai tartalmat érezte adekvátnak, ezért a teljes szerkezetet megismételve kicserélte a problematikus elemet: *and Little Red Riding-Hood screamed as the wolf [i:] | as the wolf gobbled her up*. Ugyanígy kerül a két szakasszal később megjelenő és köznapibb stilisztikai értéke miatt inadkvátnak ítélt *hunter* ('vadász') szó helyére a mesei stílusba jobban illeszkedő *woodsman*. (Itt jelenik meg két néma szünet között a szövegben az egyetlen hezitáció.)

A magyar személy anyanyelvű produkciója mindössze egy korrigált téves kezdést tartalmaz, amely egy tartalmi önellentmondás feloldását szolgálja: [*nem tudta, hogy kivel találkozik, ezért kedvesen köszönt neki:*] *jó reggelt, fark | jó reggelt kívánok*. Négy helyen találkozunk nyelvbotlással a hangfelvételen.

Az angol adatközlő magyar szövegében 9 önkorrekciót találunk, amelyek a szöveg különböző pontjain jelennek meg. Az angol példákkal ellentétben ezek között sem anticipáció, sem szemantikailag inadkvátnak minősített szótalálás nem szerepel, mindegyik a szóalak-megformálás valamely szintű problémájából adódik.

1. A morfológiai szinten jelentkezik a zavar az esetek két típusában:

a) A hasonló alakú szavak közül nem tud választani a beszélő a következő esetben: [*a farkas akarta a kosarat*] *Piroskatol ven | vinni*.

b) Többször okoz problémát a toldalékolás: *erdős | erdőben; halljal | halljalaká^k; ágybő | ágy | az ágyból; beszélge | c | nél*. Itt valószínűleg az játszódhatott le, hogy a (kijelentő módú) egyes szám második személyű igerag gyakorisága folytán a feltételes mód jelével kombinált változat elé került a keresésben. Az is elképzelhető azonban, hogy a beszélő magyar nyelvi kompetenciájának hiányossága következtében a **beszélgetsznél* formát állítja elő, azt tételezve helyesnek.

2. A fonetikai realizáció szintjén jelennek meg a következő korrigált anticipációk: *hon | hozned*, illetve kétszer *nam | nagymama*.

3. Bizonytalanságra vagy a szótalálás nehézségére vezethető vissza az ismétlés ebben az esetben: *meg | megölt*.

A magyar adatközlő idegen nyelvű produkciójában 16-szor fordul elő ismétlés, amely az esetek túlnyomó többségében egy szót érint. Ezek hátterében valószínűleg a beszélő bizonytalansága áll (vö. Gósy 2002).

A 20 önkorrekcióból 7 a névmáshasználatot érinti, ezek közül 5 esetben a grammatikai nem tévesztése miatt volt szükség korrekcióra (pl. *he* vs. *she*, *his* vs. *her*). A javítások másik egynegyedében az igei paradigmából történt választást bírálja felül a beszélő (pl. *is* vs. *was* vs. *were*, *go* vs. *went* vs. *gone*). Ezek egyértelműen a két nyelv grammatikai interferenciájából fakadnak. Újabb 4 esetben a szerkezet módosítását viszi véghez; közeli szemantikai-pragmatikai tartalmú szavak közül történt választást háromszor minősít hibásnak: *see* vs. *hear* (az előzmények „motiválják” a hibát), *some* vs. *little*, *here* vs. *out*; egy alkalommal pedig a főnév birtokos alakját cseréli fel alanyesetűre.

Az angol beszélő bizonytalanságára a magyar szövegprodukciónban más, nonverbális példákban is találunk bizonyítékot: három alkalommal sóhaj és/vagy nevetésszerű hang hallatszik a felvételen. Az első ilyen *beszélge | c | nél | vele* szünetekkel széttagolt szerkezet, a második pedig a *halljal | halljalaká^k* toldaléktalálási problémája után fordul elő. A harmadikat közvetlenül megelőző szakaszban nincs hasonló korrekció, azonban két szakasszal korábban, de ugyanebben a mondategységben volt szükség kétszeres korrekcióra az *ágyból* szó helyes toldalékos alakjának létrehozásához. Ezeket egyértelműen a beszédformálásra való reflexióként értelmezhetjük. Ezzel szemben az angol felvételen összesen kétszer hallható vokális jelzések inkább a történetmondást színezik, hangulatfestő jellegűek. A magyar beszélővel készült felvételeken nem érhetők tetten ilyen jelzések.

Következtetések

Az adatokból az következik, hogy a kísérleti személyek idegen nyelvű beszédtervezésükben dominánsan redukciós stratégiákkal élnek – ezt mindenekelőtt a különböző nyelvű szövegek tartalmi struktúrájának összevetése támasztja alá. Ezeknek a stratégiáknak az alkalmazását tudatosnak tekinthetjük, hiszen az adatközlők lehetőséget kaptak az előzetes tervezésre, amelyhez segítséget is igénybe vehettek, mégis úgy tűnik az elemző számára, hogy az angol beszélő a történetet szinte a minimálisan kötelező tartalmi momentumokra redukálta, csak annyit mondott el, amennyit feltétlenül szükségesnek tartott, és a segítséget is csak ennek a szövegtartalomnak a megtervezéséhez vette igénybe. A beszélő globális célja a mese magyar nyelvű előadása, és ezt maradéktalanul teljesíti is, nem célja azonban olyan elemek bekomponálása a történetmondásba, amelyeket nem tart feltétlenül szükségesnek. A magyar beszélőnél a redukció mértéke nem ilyen nagy, az idegen nyelven sem csak a történetvázatot adja elő, olyannyira, hogy három esetben többletmozzanattal is találkozunk a magyar szöveghez képest. Megjegyzendő, hogy mindkét beszélő (a szüzsé elemei mellett) a szöveg szerves részének tekinti a meseformát, ez mind a bevezetésben, a lezárásban, a jellegzetes párbeszéd fordulatokban, illetve ezek élőbeszédszerűvé alakításában (köszönés, indulatszavak stb.) megnyilvánul. Úgy tűnik tehát, hogy ezek a formai elemek hozzátartoznak a megcélzott verbális viselkedéshez, így nem is törölődhetnek a redukció során.

A különféle temporális jellegzetességek egyértelműen bizonyítják, hogy az idegen nyelven zajló beszédtervezés nehezebb, ezért hosszadalmasabb folyamat. Az angol adatközlőnek magyar nyelven nemcsak a szótalálás problematikusabb (ahogy a magyar beszélő számára is az angol nyelvű szövegben), hanem a megfelelő toldalékok előhívása is, különösen a többalakúak közül a harmonizáló megtalálása, és a toldalékformák adekvát sorrendjének összeállítása is folyamatosan nehéz feladat elé állítja a beszélőt – amint ezt az önkorrektciók típusai is mutatták. Bár elemzésünkben nem tértünk ki rá, az idegen nyelvű szövegekben rendkívül gyakoriak a szerkesztési hibák. Az előzetes tervezéskor a kísérleti személyek valószínűleg arra koncentráltak, hogy az általuk kifejezni kívánt tartalmat megfelelő szavakba öntsék, a struktúrák megtervezése ehhez képest háttérbe szorult. Ez szintén árulkodhat az idegen nyelvű beszédtervezés mechanizmusairól –

minél bonyolultabb műveleteket igényel egy-egy tervezési fázis, annál hosszabb időt vesz igénybe, és annál nehezebben is reprodukálható.

A beszédtervezés egyik legtranszparensabb mutatója, a szünet, nemcsak időtartama, hanem megjelenési helye és típusa miatt is meglehetősen árulkodó lehet. Eltérő szünetfunkciókat találtunk a különböző nyelvű szövegekben, különösen a rövid időtartamúaknál jelentősek a különbségek. Lényegesnek gondoljuk megvizsgálni a szünetek előfordulásának a mondategységghatárral való korrelációját a spontán beszédben, ahol ez szintén utalhat tervezési folyamatokra. Meglepőnek tartjuk, hogy a négy produkció közül háromban (szinte) nem is fordul elő hezitálás, a kísérleti személyek jóformán nyomdakészen fogalmaznak anyanyelvükön, alig akadnak meg, ami igen jó beszédteljesítményre utal, bár ebbe nyilvánvalóan belejátszhat a mese sémaszerű előhívhatósága a gyermekkori emlékekből.

A visszacsatolás működését az önkorrekciók és önreflexiók bizonyítják, amelyek – amellet, hogy sok minden megtudható belőlük a beszédtervezés nehézségeiről – az anyanyelven és idegen nyelven történő fogalmazás különbségére is utalnak. Bár kis mintán tudtunk csak összevetést végezni, a feltárt típusok jellegzetes módon különböznek nemcsak az anyanyelvi és idegen nyelvi tervezési folyamatokat illetően, hanem a különböző nyelvek tipológiai eltérései miatt is. Míg a biztos nyelvi kompetencia lehetővé tesz olyan tempójú beszédtervezést, amelynek eredményeként a beszélő már a következő szó artikulációját indítja el, ez egy kevésbé tudott idegen nyelven kevésbé valószínű. Ugyanígy másféleképpen jelentkeznek a mentális lexikonban való keresés nehézségei, hiszen míg az anyanyelvünkön nagyjából ugyanannak a fogalmi tartalomnak a kifejezésére több különböző stílusértékű szó közül választhatunk, s általában nem esik nehezünkre (például a műfaj alapján) kiválasztanunk a kontextusba megfelelőt, idegen nyelven egy bizonyos kompetenciaszint alatt nemcsak nem áll rendelkezésünkre a mentális lexikonban több lehetséges szó, amelyek közül választhatunk, de sokszor még a stílus- és fogalmi különbségekről sincs tudásunk. Az idegen nyelvű szövegekben előforduló korrekciókat áttekintve azt találjuk, hogy ezek a típusú tévesztések anyanyelvi szöveg alkotásakor nem jellemzőek (nemcsak a tipológiai eltérések miatt), illetve, még ha felszíni szerkezetükben hasonlóak meg is jelenhetnek, a mögöttes tényezők valószínűleg a legtöbb esetben egészen mások. Természetesen ez is – mint minden beszédtervezési folyamat – nagymértékben függ a nyelvtudás szintjétől.

Irodalom

- Butterworth, B. (1989): A beszédszünetek adaléka. In: A beszédmegértés és a beszédprodukciónak pszichológiája. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Pléh Csaba. Tankönyvkiadó. Budapest, 251-274.
- Dechert, H. W. (1983): How a story is done in a second language. In: Strategies in interlanguage communication. Eds.: Færch, C. – Kasper, G. Longman. London–New York, 175-195.
- Deme László (1971): Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (magyar szövegek alapján). Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Færch, C. – Kasper, G. (1983): Plans and strategies in foreign language communication. In: Strategies in interlanguage communication. Eds.: Færch, C. – Kasper, G. Longman. London–New York, 20-60.
- Gósy Mária (2002): A megakadásjelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamatában. *Ny.* 126/2. 192-203.
- Németh T. Enikő (1996): A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása. Akadémiai Kiadó. Budapest. (Nyelvtudományi Értekezések 142. sz.)
- Raupach, M. (1983): Analysis and evaluation of communication strategies. In: Strategies in interlanguage communication. Eds.: Færch, C. – Kasper, G. Longman. London–New York, 199-209.
- Tarone, E. (1983): Some thoughts on the notion of 'communication strategy'. In: Strategies in interlanguage communication. Eds.: Færch, C. – Kasper, G. Longman. London–New York, 61-74.
- Varga, L. (1999–2001): The unit of the Hungarian intonation. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica* tomus XXIV. Red.: Szathmári, I. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 5-13.
- Wacha Imre (1988): Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz (a gazdagréti kábeltelevízió élő nyelvi felvételei alapján). In: Beszélt nyelvi tanulmányok. Szerk.: Kontra Miklós. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 102-158.